

JADID ADABIYOTIDAGI FRAZEMALAR TADQIQI
(A. QODIRIY ASARLARI ASOSIDA)

Qo'ziboyeva Go'zal Saidrasul qizi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4190-7709>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23271077>

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlarda mavjud frazemalar madaniy kodlarni ifodalashiga ko'ra saralangan va tadqiq qilingan. Tadqiqot doirasida frazemalarning madaniy etalon sifatidagi jihatlariga alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: frazema, frazeologik birlik, badiiy talqin, til sistemasi, etalon, madaniy kod.

Abstract. In this article, phraseological units found in literary works have been selected and analyzed based on their expression of cultural codes. The study places particular emphasis on the aspects of these phraseological units that serve as cultural benchmarks.

Keywords: phraseme, phraseological unit, artistic interpretation, language system, benchmark, cultural code.

Kirish. Hozirgi kun tilshunosligida frazema va uning tuzulishi, frazeologiya fan sifatida, frazeologizmlarning shakl va ma'no xususiyatiga ko'ra turlarini o'rganish, tahlil qilish dolzarbligicha qolmoqda. Shu kungacha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar uning nazariy tomonlarini o'rgangan bo'lsa – ya'ni ilmiy va sohaviy tarzda yaratilgan lug'atlarni keltirishimiz mumkin.

Frazemalarni bugungi kunda badiiy asarlar, hayotiy misollar yordamida amaliy jihatlarini o'rganish dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Bundan tashqari frazemalar ma'noviy jihatdan anglashilganligi bois uning inson ruhiy olamiga ta'siri ham psixolingvistika va yangi lingvistik yo'nalishlar doirasida o'rganish fanning sohalaridan bo'lib qolmoqda.

Til – eng muhim muloqot vositasidir. Til o'ziga xos tarixiy taraqqiyot tizimiga, murakkab strukturasiga ega bo'lishiga qaramasdan, ona tili bolalar tomonidan qisqa muddatda tez o'zlashtiriladi va til tafakkurning ajralmas qismiga aylanadi. Hech mubolag'asiz aytish mumkinki, til insoniyatning kishilik taraqqiyotiga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatadigan mahsullaridan biridir. A. Rahimov Beryozinning quyidagi fikrlarini keltirgan: *“Til sistema sifatida aynan matematikaning o'zidir. Matematika aniq fan bo'lib, formulalar munosabati orqali reallashadi.*

Til ham matematika singari aniqlikni talab qiladi va unda ikki yoki undan ortiq elementlarning o'zaro munosabati bir butunlikni tashkil etadi”.¹

Adabiyotlar sharhi. Frazema – ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'noviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasi yoki gapga teng keladigan, yaxlitligicha ko'chma ma'noda qo'llanadigan va bo'linmaydigan, barqaror (turg'un) bog'lanmalarning umumiy nomi. Frazemalar shaklan o'zlariga o'xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so'zlarni erkin tanlash, almashtirish yo'li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma'no va muayyan leksik grammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qo'llanadi, ya'ni frazema (turg'un birikma. tarkibidan biror qismni chiqarib tashlash, tushirib qoldirish mumkin emas: *qozonini qaynatmoq, og'irini yengil qilmoq, oyog'iga bosh qo'ymoq, madrasa changini yegan*², va boshqa frazemalar tarixiy qo'llanish me'yor va usullariga ega bo'lib, ularning ma'nolari muayyan nutqiy jarayonda

¹ Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. –T.: 2011. –B. 16.

² Abdurauf F. Saylanma. –T.: Zabardast media, 2022. – B. 163-239.

oydinlashadi. Jadid adabiyotining yorqin timsoli A. Qodiriy asarlaridagi frazemalarning tadqiq qilinishi bu sohada juda katta tadqiqot ishlari amalga oshirilgan, ammo aynan XX asr boshidagi asarlar tadqiqi bo'yicha ishlar sanoqli hisoblanadi. Bunga Sh. Rahmatullayev, Xavohon Qahxorova ning ilmiy ishlarini, Ochilova Ozodaning magistrlik dissertatsiyasining bir bobi va shu kabi ishlarni misol keltirishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. "Frazeologik birliklar xalqning psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarini namoyon etgan ko'p qirrali va ko'p qatlamli mental tuzilmadir.

Ularning mohiyatida ijtimoiy yoki subyektiv tarzda anglanuvchi, inson hayotining muhim moddiy, aqliy, ruhiy tomonini aks ettiruvchi, tarixiy ildizlariga ega bo'lgan xalqning hayotiy tajribasini aks ettiradigan mazmun turadi. An'anaviy tilshunoslikda til birliklari, jumladan, frazeologik birliklar asosan struktural xususiyatlari asosida o'rganildi"³. Shaxs his-hayajoni, idrok sezgisi, ruhiy holatini ifodalash frazeologik birlikning mohiyatini belgilaydi. Jumladan, o'zbek adabiy tilida uchraydigan *bel bog'lamoq* va *bel olishmoq* frazemalari bir tayanch ma'no tarmog'idan hosil bo'lgan. Agar dastlabki ibora uch xil: shaylanmoq, otlanmoq; astoydil kirishmoq; ahd qilmoq shaklida talqin qilinsa, ikkinchi barqaror konstruktsiya ikki xil: kurash tushmoq; sinashmoq ma'nosida izohlanadi. Ikkala frazeologik birlik ham milliy qadriyatlar negizida shakllangan. Sharq mental turmush tarzi yigit uchun "belbog'" tushunchasini or-nomus, inson sha'ni darajasiga ko'targan. Ikkinchi frazema jismoniy barkamollik tarbiyasi bilan bog'liq, kurash milliy sport turi sifatida o'ziga xos an'analarga tayanadi. Shunday ekan frazemalarning mantiqiy ma'nosini asar matnidani anglashiladi.

Xulosa. XIX asr boshida yaratilgan asarlarni tanlashdan maqsad ham ularda uchrayotgan frazemalarni ilmiy doiraga olib chiqishdan iborat. Ilmiy doira sohasidan tashqari, maktab o'quvchilari, kitobxonlar, badiiy adabiyotga qiziquvchi insonlar ham foydalanishi mumkun, sababi asarlardan olinayotgan frazemalar asarlarning boshlanish nuqtasidan tugash nuqtasiga qadar olinadi. Bunda asardan olingan frazemalar ma'lumotlar bazasida alifbo tartibida emas balki hikoyalar ketma ketligida alohida alohida shaklda namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. –T.: 2011. –B. 16.
2. Abdurauf F. Saylanma. –T.: Zabarjad media, 2022.– B. 163-239.
3. Маматов А. Болтаева Б. Фразеологик бирликларнинг семантик-прагматик тадқиқи. – Т: Наврўз, 2019. – Б.3-4.
4. Қодирий А. Сайланма. –Т.: Шарқ, 2019.
5. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasi masalalari. –T.: Muharrir, 2013.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Т.: Ўқитувчи нашриёти, 1978.
7. Ochilova O. Mehrobdan chayon romanining lingvopoetik xususiyatlari. –U.: 2012.
8. Narimonova Z. Frazeologik iboralarning tarjimasini.–T.: O'zMUTO'plami. 2007.
9. Маматов А. Ўзбек тили фраземаларининг шаклланиш масалалари. Фил.фан. док. Дис. 1999.
10. Каҳҳарова Х. Фразеология Абдулла Кадири. АКД. –Т.: 1985.

³ Маматов А. Болтаева Б. Фразеологик бирликларнинг семантик-прагматик тадқиқи. - Т: Наврўз, 2019. – Б.3-4.